

DR. SZÁSZI ANDREA

HITTANOKTATÁS A REFORMÁTUS KÖZÉPISKOLÁKBAN – HELYZETELEMZÉS

2018. október 5-6. között került sor Budapesten a Középiskolai vallásanárok és iskolalelkészek országos találkozójára. 15 év után újra lehetősége volt találkozni annak a közösségnek, akik református középfokú oktatási intézményeinkben a hitre neveléssel, hit formálásával foglalkoznak. A konferencia elején röviden bemutatásra került a középiskolai katechézis helyzete. Az ott elhangzott előadás kibővített anyagát tartalmazza ez a tanulmány. Röviden szeretném áttekinteni a középiskolai katechézis helyzetét a törvények, számok tükrében, illetve az RPI-hez beérkezett visszajelzések, tapasztalatok alapján veszem sorra a kihívásokat és lehetőségeket is.

1. REFORMÁTUS KÖZÉPISKOLÁK A SZÁMOK TÜKRÉBEN

A református köznevelés a 2018/2019. tanévben, 2018. szeptemberi adatok alapján 173 református intézményt tartott számon. Közülük 34 gimnáziumban, 15 szakgimnáziumban, 6 szakközépiskolában és 23 internátusban történt középfokú oktatás-nevelés. Ezek az iskolák általában többcélú intézményként léteznek, így kb. 43-ra tehető a református középiskolák száma. Az intézmények összesített térképe a borítólapon található. Részletesen, intézménytípusonként az alábbi QR kódok leolvasásával, az RPI honlapján érhetőek el.

Összesen 17.015 diákot tanítanak ezekben az iskolákban. Közülük 1287-en vesznek részt esti tagozatos képzésben, míg a többi 15.723 diák nappali tagozaton tanul. Ehhez a létszámhoz tetemes mennyiségű pedagógusra, hittanoktatóra is szükség van.¹ Sajnos ezen a téren már hiányosabbak az adataink. A református köznevelési hálózatban összesen 5000 peda-

gógus található, de részletes kimutatást nem találtam azzal kapcsolatban, hogy mennyien tanítanak közöttük középfokú oktatási intézményben. Ugyanígy a református hittanoktatás számadataival kapcsolatosan sem tudok kizárólag a középiskolákra vonatkozó adatokról beszámolni.

2. HITTANOKTATÁS REFORMÁTUS KÖZÉPISKOLÁINKBAN – TÖRVÉNYI HÁTTÉR

A hitéleti nevelés a református középiskolákban a mindennapi élet része. Ha a hivatalos oldalról közelítjük meg ezt a kérdéskört, akkor a 2011. évi CXCV. törvényt szükséges megnéznünk. Az egyházi fenntartású intézmények hittanoktatására számunkra ebből a következő pontok fontosak elsősorban:

- előfeltételként kikötheti valamely vallás, világnézet elfogadását és ezt vizsgálhatja a felvételi eljárás keretében. (31.§ 2a)
- a pedagógusok és egyéb munkavállalók alkalmazása során előírhatja alkalmazási feltételként a hitéleti szempontokat. (32.§ 1a)
- a fenntartó előírhatja az iskola számára a kerettantervet, illetve meghatározhatja, hogy milyen tankönyveket, taneszközöket használjanak. (32.§ 1c)
- pedagógiai programjába beépítheti a vallási elkötelezettségének megfelelő ismereteket, illetve helyi tantervébe a hittanoktatást. (32.§ 1d)
- ha a hittan mint tantárgy jelenik meg az iskola tananyagában, akkor az állami intézményekre megállapított pedagógus létszámon felül alkalmazhatja a hittanoktatót, akinek az adott egyház által meghatározott hitéleti végzettséggel és az illetékes egyházi jogi személy által kiadott megbízással kell rendelkeznie. (32.§ 1h)
- az etika tantárgy hittannal kiváltható, ha az iskola pedagógiai programja tartalmazza a hittan tantárgy keretén belül a NAT-ban, az etikára meghatározott fejlesztési követelményeket és tartalmakat. (32.§ 1j)²
- Az állami szabállyal összhangban van az MRE belső szabályozása is. A 2016. évi I. törvény (korábban: 2007. évi II. törvény) a református hittanoktatás szabályozásáról szól.³ Az egyházi fenntartású iskolákra vonatkozóan a következők szerepelnek benne:
- A hittanoktatás célkitűzéseit, formai és tartalmi követelményeit a Református hittanoktatási kerettanterv határozza meg, melyet az MRE Zsinat fogad el. Ettől eltérni csak külön szabályrendeletben meghatározottak szerint lehetséges (2.§ 2). 2012-ben fogadta el a Zsinat a jelenleg aktuális hit- és erkölcsstan kerettantervet. Ebben megjelenik az is, hogy vagy évfolyamközi csoportösszevonások esetén lehet eltérni a kerettantervtől vagy pedig minden más esetben az RPI szakmai együttműködésével van lehetőség eltérésre.⁴
- A kerettantervhez igazodva készíti el a köznevelési intézmény a helyi tantervét, a helyi sajátosságok figyelembe vételével. A helyi tanterv főbb pontjait is meghatározza ez a törvény. (2.§ 3-4.)

- A helyi tanterv alkalmazásának előfeltétele református iskola esetében az RPI által kiállított támogató szakvélemény. (2.§ 5.1.)
- A hittanoktatásban használható tankönyvek és más taneszközök listáját az RPI készíti el és az MRE Zsinat Elnöksége hagyja jóvá. (3.§) Ezt az RPI minden évben elkészíti a vonatkozó állami és egyházi szabályozások figyelembe vételével és a honlapján közzé teszi.⁵
- Külön pont szól az érettségi vizsgáról (4.§), mivel a református középiskolákban a református hit- és erkölcsstan kötelezően választható érettségi tárgy. Ez középszinten szóbeli formában teljesíthető és a tanterv által elsajátított ismeretet méri, illetve értékeli. A tartalmi részletes követelményeket egy külön dokumentum szabályozza. Az érvényes és aktuális érettségi követelményrendszer és vizsgaleírás az Oktatási Hivatal honlapján és az RPI honlapján is elérhető.⁶ Az MRE 2018-ban fogadott el új érettségi követelményrendszert, mely leghamarabb a 2020/2021. tanévtől lép életbe.
- Az MRE hittanoktatási törvénye meghatározza a középiskolai vallástanári státusz betöltéséhez szükséges alkalmazási feltételeket is. 9-13. évfolyamon a református hit- és erkölcsstan oktatónak református vallástanári (MA) vagy református hittanár-nevelőtanári oklevéllel kell rendelkeznie. (5.§ b)
- Református iskolában a vallásoktató vagy intézményi lelkész megbízását az intézményvezető kérelmére a fenntartó döntéshozó testületének előterjesztése alapján az egyházkerület püspöke adja. (6.§ 1.) A lelképásztor díjlevelet kap, melynek főbb pontjait is tartalmazza a törvény. (7.§)
- Ha nincs lelképásztori végzettsége a vallástanárnak, akkor a nemzeti köznevelési törvény (nkt) szerinti megbízást az intézményvezető adja, a fenntartó egyetértésével. (8.§ 1.) A világi vallástanár munkaszerződést köt az intézménnyel, melynek főbb pontjait is rögzíti a 8.§. Sőt, arra is kitér a törvény, hogy akár részmunkaidőben is végezhető a hittanoktatás.
- Jelenlegi témám szempontjából kiemelhető még, hogy a hittanoktatási törvény sorra veszi a vallástanárt/intézményi lelkészt megillető jogokat, kötelelességeket (9.§), valamint a szervezéshez kapcsolódó feladatokat, a tanulói nyilvántartási kérdéseket (13.§) is.

Törvényileg a főbb kérdések nagy része tisztázva van tehát, de maradtak nyitott területek. Ilyen például az iskolalelkészek (törvényileg intézményi lelkészként vannak nyilvántartva) munkakörének, jogkörének részletes tisztázása, melyre a későbbiekben térek vissza majd.

3. TANTERV, TANANYAG ÉS SEGÉDLETEK A REFORMÁTUS KÖZÉPISKOLÁBAN

Ahogy a törvényi leírásban is látható, a jelenlegi aktuális hittan kerettantervet az MRE Zsinat 2012-ben fogadta el. Gyakorló pedagógusok, középiskolai vallástanárokat oktató felsőoktatási szakemberek bevonásával kidolgozott szakmai anyag került a középiskolai hittan kerettantervbe.⁷ Struktúrájában eltér az általános iskoláétól, mivel a gyakorlati tapasztalatok és kérések alapján egy-egy évfolyamnak nem egy állandó és mozdíthatatlan tananyag-felépítése van, hanem a moduláris tananyagrendezési elvet követi. A tan-

terv így dinamikus és önfejlesztő programcsomag, ahol minden modul alapstruktúrája ugyanaz. Felhasználási módja szerint viszont három típust különböztetünk meg.

Alapmodul: Azt a minimumot tartalmazza, amit minden iskolában, ahol református hittant tanítanak, minden középiskolai tanulóknak el kell sajátítania. Ezzel a minimum ismerettel garantálható, hogy a diák képes legyen majd a középszintű érettségi vizsga követelményeinek megfelelni.

Kiegészítő modul: Önállóan létező tematikai egységeket tartalmaz, melyet az RPI fejleszt, de a vallástanár a saját csoportja vonatkozásában maga választhat ki az adott intézmény pedagógiai programja és a helyi lehetőségek, igények, valamint a tanulócsoportok sajátosságai alapján.

Helyi tervezésű modul: Egy adott oktatási intézmény által fejlesztett, helyi szükségletekre és lehetőségekre koncentrálnó modul. A kerettanterv modulképzési szabályai alapján készül. Ezt az RPI felé jóváhagyásra nyújtja be, és a kapcsolódó taneszközöket helyben készíti el a betervező.⁸ Mivel ilyen helyi modul még nem készült sehol, jelenleg csak az RPI által fejlesztett anyagok elérhetők.

A modulok 6 csoportba sorolhatók, melyek a középiskolában átadandó kognitív, affektív és pragmatikus ismereteket magukba foglalják.

- Bibliaismeret – Ószövetség
- Bibliaismeret – Újszövetség
- Etika
- Dogmatika
- Egyháztörténet (egyetemes, magyar)
- Egyház- és vallásismeret

A segédletek fejlesztése során arra törekedtünk, hogy olyan – rövid és kezelhető – anyagok kerüljenek a diákok kezébe, amelyek nem rónak rájuk túl nagy terhet és röviden összefoglalják az átadni kívánt ismereteket, illetve felkeltik a figyelmüket. A tanári segédletek és IKT anyagok fejlesztésénél pedig a vallástanárok visszajelzéseire építettünk. Ehhez 2013 óta folyamatosan monitorozzuk a középiskolákat kérdőívekkel, személyes és csoportos egyeztetésekkel. Ezek alapján készültek el a következők:

- Olyan központi tanmenet és helyi hittan tantervminták elkészítése vált szükségessé, melyek többféle sajátosságot vesznek figyelembe, és amelyek közül az intézmények kiválaszthatják a nekik leginkább megfelelőt. Ezek elkészültek és az iskolák egy része adaptálta őket.
- Meg kell tanítani a vallástanárokat a modulrendszer használatára. Bár ez az elvárásukhoz jobban illeszkedik, de szokatlan számukra az a szabadság, hogy saját maguk válogathatják össze a tananyagok kb. felét egy tanévre, a csoportjaikra szabva.

- Az évek során nyilvánvalóvá vált, hogy az egyházi oktatási intézmények taneszközvásárlásra fordítható anyagi keretei nem teszik lehetővé, hogy minden modul megvásároljanak az iskolák. Megoldási lehetőségként ezért a Kálvin Kiadóval egyeztetve arra jutottunk, hogy csak az alapmodulok kerülnek nyomtatásba, míg a kiegészítő modulok többféle e-book és pdf formátumban az RPI honlapjáról⁹ ingyenesen letölthetők és szükség szerint nyomtathatók, illetve digitálisan közreadhatók a diákok számára.¹⁰
- Mind az általános – mind a középiskolához készült egy digitális, online használható feladatbank, melybe folyamatosan kerültek feltöltésre olyan feladatok, amelyek akár az órán, akár online kiosztva, akár egy dolgozatba beépítve is felhasználhatók.¹¹
- Folyamatosan fejlesztjük a tanári segédleteket, IKT anyagokat az egyes modulokhoz, hogy ezzel is segítsük a vallástanárok munkáját. Ezeket, lehetőségeink szerint ingyenesen elérhetővé tesszük.

Jelenleg a 16 modul és hozzá kapcsolódó segédletek érhetőek el a www.refpedi.hu/közepiskola oldalon. Ezek mindegyikéről rövid tartalmi összegzés Csóri-Czinkos Gergő leírásában, jelen szám Szemle rovatában olvasható. Az alábbi táblázat azt tartalmazza, hogy milyen modulhoz, mi minden elérhető az RPI honlapján. Végig tekintve ezen látható, hogy folyamatosan bővülő anyagról van szó. Folyamatosan monitorozzuk a taneszközökre vonatkozó visszajelzéseket is és ezek fényében fejlesztjük és formáljuk az anyagokat. A 2019-es kérdőíves felmérés alapján a modulokat és hozzájuk kapcsolódó segédleteket általában 4-4,6 közötti átlaggal értékelték tanulhatóság, taníthatóság, használhatóság szempontjából a visszajelzők. (1-5 közötti skálát használtunk.) Hála Istennek és köszönet mindazoknak, akik a középiskolai katechézis fejlesztési munkáiban (is) részt vállalnak!

Alapmodulok		www.refpedi.hu (Ingyenesen elérhetőek az RPI honlapján)					
	Nyomatott tankönyv (Kálvin Kiadónál megvásárolható)	Digitális tan-könyv	Digitális tanári segédlet	Online feladatok találhatóak	Térképtár	Egyéb digitális segédletek (PPT modulajánlók, illusztrációk)	
1. Kohéziós alapmodul – Bevezetés a keresztyén felekezetek világába	✓	✓	folyamatban	✓		✓	
2. Ószövetségi bibliaismeret, alapmodul – Isten szövetséget köt népével	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
3. Újszövetségi bibliaismeret, alapmodul – A testté lett Ige Jézus Krisztus	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
4. Etika alapmodul – A keresztyén élet alapkérdései ezen a linken érhető el	✓	✓	✓	✓		✓	
5. Dogmatika alapmodul – A református hittan alapkérdései	✓	✓	folyamatban	✓		✓	
6. Egyháztörténeti alapmodul – Magyar egyháztörténet (Isten hozzánk való szeretete)	✓	✓	folyamatban	✓	✓	✓	
7. Egyháztörténeti alapmodul – Egyetemes egyháztörténet (Tegyetek tanítvánnyá minden népet!)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
8. Összegző egyháztörténeti alapmodul – Beszélj el faldnaki!	✓	✓	folyamatban	✓	✓	folyamatban	
9. Egyháziismeret alapmodul – A református egyháziismeret alapjai	✓	✓	folyamatban	✓			
Kiegészítő modulok							
1. Világvallások a vallások világa, Egyház- és vallásiismereti kiegészítő modul		✓	✓	✓		✓	
2. Keresztyén felekezetek, Egyház- és vallásiismereti kiegészítő modul		✓	folyamatban	✓		✓	
3. Az öt tekercs üzenete - Isten jelen van az élet eseményeinél, Ószövetségi kiegészítő modul		✓	folyamatban	✓		✓	
4. Jézus gyógyításai és hatalma a természeti erők felett, Újszövetségi Bibliaismeret kiegészítő modul		✓	folyamatban	✓		✓	
5. Napjaink etikai kihívásai		✓	✓	✓		✓	
6. serdülőkor etikai kérdései		✓	nem készül	folyamatban		✓	
7. Az ifjúkor etikai kérdései	✓			✓		folyamatban	
Budapest, 2019.02.07.							

4. A TAPASZTALATOK TÜKRÉBEN – VISSZAJELZÉSEK ÉS KÖZVÉLEMÉNYKUTATÁS EREDMÉNYEI

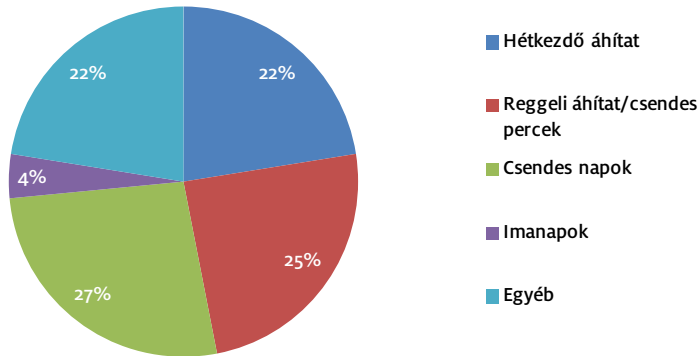
Bár az RPI minden évben elvégzi az adott tanévre vonatkozó partneri elégedettség mérését, abban viszonylag kevés olyan információ található, mely kimondottan a református középiskolák katechézisére vonatkozik. Ezért 2017 október 15-én arra kértük a református középiskolák vallásstanárait, hogy segítsék munkánkat egy, konkrétan rájuk vonatkozó online kérdőív kitöltésével. A december elejéig beérkezett visszajelzések kiértékelése 2018 januárjában történt meg. 16 intézmény töltötte ki a kérdőívet, melyben arra is kíváncsiak voltunk, hogy milyen az adott iskolában a hittanoktatás adminisztrációja, lelki élete, körülményei és milyen tapasztalataik vannak. 2019 elején szintén végeztünk egy közvéleménykutatást, mely nem kizárólag a középiskolákat érintette. Az ott előkerülő kérdések egy része azonban a jelen téma számára is releváns, így arra is kitérek az alábbiakban. Itt már nagyobb volt a létszám, 27 középiskolától jött visszajelzés. A kiértékelésben és az eredmények rövid bemutatásában Bánné Mészáros Anikó, RPI pedagógiai szakértő által készített diagramokat használok.

A 2017-es kérdőív kapcsán az első gondolat, ami fölmerült bennem, a kitöltők kis létszáma volt. Mivel a református középiskolák között jó néhány többcélú intézmény, így a kérésünk alapján egy intézmény egy kérdőívet töltött ki az összesített vallásstanári tapasztalataik alapján. Mégis, a teljes létszámhoz viszonyítva kb. 40 % volt csak a kitöltők aránya. Köszönjük nekik, hogy időt szántak a visszajelzésekre! Összehasonlítva az RPI által szervezett rendezvényeken, rendszeres egyeztetéseken elért református középiskolák számával, azonos adatokat találtam. Tehát a kérdőívünket azok töltötték ki, akik hivatalosan és rendszeresen érdeklődnek a református közoktatás ügyei iránt. Szerettük volna elérni azokat is, akikkel kevésbé van kapcsolatunk – ezért a középiskolai vallásstanárok, iskolalelkészek országos találkozóját igyekeztünk még nagyobb körben meghirdetni (telefonos egyeztetések, iskolák egyenkénti megkeresése, stb.) Ennek eredményeként 24 intézményből 40 kolléga vett részt az október 5-6-i rendezvényünkön. Ott ismertettem a kérdőíves felmérés adatait és visszajelzésük alapján a helyzet náluk is nagyrészt hasonló, tehát a statisztika így hitelesnek tekinthető. Ennek következményeként a 2019-es felmérésben már 27 intézmény osztotta meg velünk a véleményét.

4.1. Református diákság és hitélet középiskolákban¹²

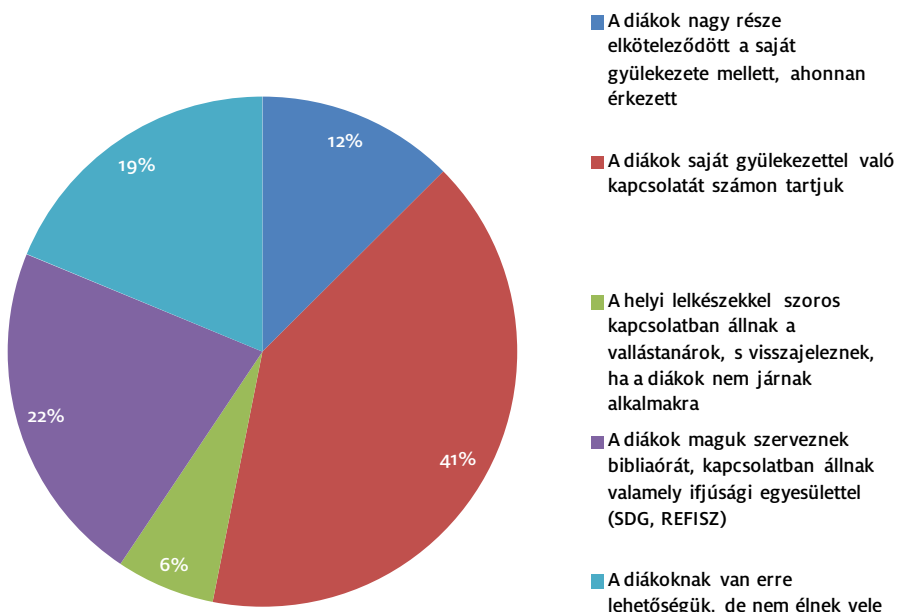
2017-ben a kitöltő intézmények 87%-ában 50% fölötti a református diákság aránya. Az iskolákban nemcsak hittanoktatás történik, hanem a hitéleti nevelés része a hétkezdő áhítat, reggeli áhítatok, csendes napok, imanapok, illetve az egyéb kategóriában megjelennek egyházmegyei és egyházkerületi csendes napok, ifjúsági órák is.

A hittanórákon kívül milyen lelki alkalmak vannak az intézményben?

Az egyházközségekkel való kapcsolattartásra is rákérdeztünk, amiből kiderült, hogy az intézmények legnagyobb arányban (41%) tartják számon a diákok saját gyülekezettel való kapcsolatát. 22% jelezte azt, hogy a diákok valamely ifjúsági egyesülettel együttműködve maguk szervezik a bibliaórájukat, de más gyülekezeti közösséggel nem állnak kapcsolatban. Illetve elég magas arányban, 19% adta azt a visszajelzést is, hogy a diákoknak lenne lehetőségük ifjúsági közösségbe való bekapcsolódásra, de nem élnek vele.

Van-e az iskolának konkrét gyülekezet(ek)kel kapcsolata, ahol a diákok ifjúsági közösségbe épülhetnek be?

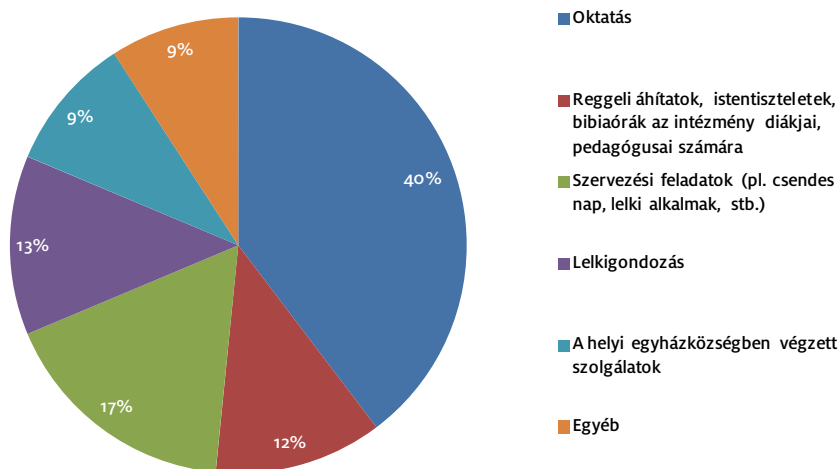

4.2. Vallástanárok és iskolalelkészek a református középiskolákban¹³

Tapasztalataink alapján nagy a fluktuáció a református középiskolák vallástanárai körében. Vannak intézmények, ahol nagyobb létszámban, a feladatokat egymás között jobban megosztják, máshol pedig egy személy, egyedül végzi a középiskolai katechézist. Ezt támasztják alá mind a 2017-es, mind a 2019-es kérdőív eredményei is. 2017-ben azt jelezték vissza az intézmények, hogy az iskolák 25%-ban több, mint 5 vallástanár van az intézményben, de kimagasló arányban (93%) minimum 2 személy végezte a hittanoktatást. 2019-ben a visszajelzők arról írtak, hogy az intézmények 41%-ában van minimum 5 vagy több vallástanár.

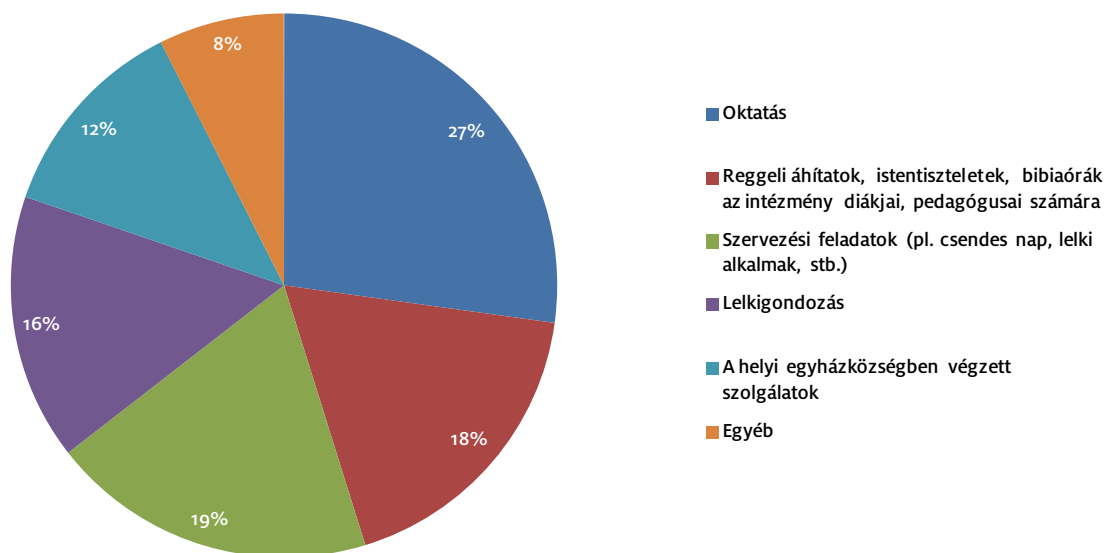
A 2017-es statisztika alapján azt is megállapíthattuk, hogy a válaszadó intézmények 75%-ában volt teljes állású, önálló vallástanár, viszont teljes állású iskolalelkészt csak az iskolák 25%-a alkalmazott. Szintén 25% az az arány, ahol részmunkaidőben végezte az iskolalelkészi feladatokat az illetékes személy. Az iskolák 50%-ában pedig abszolút nincs iskolalelkész. A 2019-es kérdőívben erre nem kérdeztünk rá, de ez a terület többször is előkerült a hittanoktatók, vallástanárok szóbeli és írásos visszajelzései során is. Komoly hiányról van szó, melyre érdemes lenne komolyabb hangsúlyt fektetni és részletesen kidolgozni az iskolalelkészek munkakörét, lehetőségeit, iskolában betöltött helyüket és az általuk végzendő feladatokat. Már a hittanoktatást végzők körének felmérésekor is látható, hogy alapvető fogalmi tisztázásokra lenne szükség. Mitől lesz valaki iskolalelkész? Miben más egy iskolalelkész feladatköre, mint az iskolában tanító vallástanaré? Meddig terjed a vallástanár feladatköre és meddig az iskolalelkészé? Kinek az alkalmazottja az iskolalelkész? Melyek a hasonlóságok és különbségek a közoktatási intézményben tanító, intézményi lelkészként alkalmazott lelképásztor (könyvelven: iskolalelkész) és a gyülekezeti lelképásztor között? Ilyen és ehhez hasonló kérdések merülnek fel a téma kapcsán az érintett kollégák körében. A 2017-es kérdőíves felmérés során kiderült, hogy bár nagyon hasonlóak egymáshoz, de arányaiban mások a középiskolai vallástanárok és iskolalelkészek feladatai. Míg a vallástanárok nagyobb százalékban tanítanak (40%), addig az iskolalelkészek esetében ez kisebb arány (27%) és nagyobb részt vállalnak a helyi egyházközség szolgálataiban, az iskolába járó diákok lelkigondozásában, illetve az iskolai bibliaórák, áhítatok tartásában.

A vallástanár feladatainak megoszlása

A visszajelzők maguk is különbséget tesznek feladatok szempontjából az iskolalelkész és a vallásánár között. Erről árulkodik az alábbi diagram. Elgondolkodtatók a szöveges válaszban visszaérkezett óraszámok is. Van olyan iskolalelkészként foglalkoztatott szolgatárs, aki heti 5 órában tanít és a munkaideje többi részét egyéb feladatok teszik ki. Míg más heti 22 órában oktat és emellett végzi az iskola lelki életének szervezési és egyéb szakmai tevékenységeit. Az iskolalelkész találkozó egyik komoly felvetése, hogy vajon mennyire van idő, energia, lehetőség ilyen magas óraszám mellett a református arculat formálására, az intézmény lelkiségének megalapozására? A személyes visszajelzések alapján az óraszámok, lehetőségek és feladatok nagyban függenek a fenntartótól, illetve a fenntartóval való kapcsolattól is. Illetve egyenes arányban függenek össze azzal, hogy mennyire fontos a fenntartó számára az intézmény lelki életének, református arculatának megerősítése.

Az iskolalelkész feladatainak megoszlása

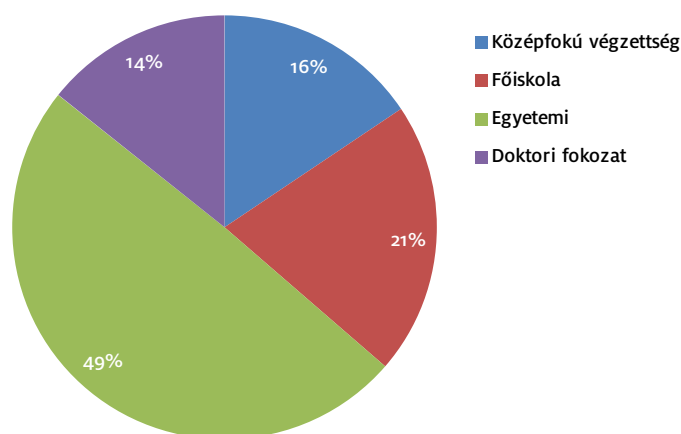

A témához érdekes adalékkal szolgál az a felmérés, melyet ugyancsak 2019-ben készítettünk. 181 középiskolás diák „mondta el” a véleményét a vallásánár, iskolalelkész általuk elvárt tulajdonságaival/feladataival kapcsolatban. Erre részletesebben az 5. pontban térek majd ki.

A kérdőíves felmérések egyik érdekes tanulsága a hittanoktatást végző személyek végzettségéhez kapcsolódik. Ahogyan korábban szó volt róla, az MRE 2016. I. törvénye alapján csak református vallásánár (MA) végzettséggel taníthat egy pedagógus a középiskolában. A jelenlegi képzési feltételek mellett ez mindenképpen egyetemi végzettséget jelent az MRE-n belül. A 2017-es visszajelzést alapul véve az intézmények 37%-ában ez nem valósul meg. Különösen elgondolkodtató, hogy 16% azoknak az aránya, ahol felsőfokú képzettsége sincs

a katechézist végző személynek. Mivel református oktatási intézményben a vallástanár az iskola alkalmazottja, ezért mindenképpen minimum felsőfokú végzettséggel kellene rendelkeznie. A kitöltéskor megadott adatok alapján jelenleg minimum 12 vallástanárként alkalmazott munkatársnak csak középfokú végzettsége van. Különösen meglepő, hogy a szakmai gyakorlatukat tekintve 1 fő 25 évnél több szakmai tapasztalattal rendelkezik az adatok alapján, a többieknek pedig nincs vagy pedig 0-5 év szakmai gyakorlatuk van. Ez utóbbi csoport valószínűleg a pályakezdő, diplomával (esetleg nyelvvizsga hiánya miatt) még nem rendelkező fiatalokat foglalhatja magába.

Hitoktatást végzők végzettség szerinti megoszlása

A szakmai évek száma más csoportok esetében is érdekes adatokat mutat. 2017-ben lelkipásztor és általános iskolai hittanoktató végzettséggel rendelkező (tehát MA-val nem) oktatók 81%-ban 0-5 év szakmai tapasztalatról számolnak be. Akik kizárólag lelkipásztor végzettséggel tanítanak református középiskolában hittant, min. 15 év gyakorlattal rendelkeznek. A legnagyobb variáció azok körében található, akik vallástanárok és lelkészek is egyben. Ehhez képest 2019-ben már azt jelezték a kollégák, hogy a középiskolai vallástanárok közül 22,81% nemrég van csak a pályán (0-5 év szakmai tapasztalata van), míg 52,3% min. 10 év szakmai gyakorlattal rendelkezik.¹⁴

A vallástanárok továbblépési és fejlődési lehetőségeit mutatja az a visszajelzés viszont, hogy a közegyházi támogatást 5 fokozatú skálán 3-ra, a szakmai előrelépés lehetőségeit 3.88-ra, míg a szakmai fórumok lehetőségeit 3.13-ra értékelték a válaszadók. Ezzel szemben az intézményi támogató légkör 4.56 pontot kapott.

4.3. Miből és mit tanítanak a hittanból a református középiskolákban?¹⁵

Az MRE hittanoktatási törvénye meghatározza, hogy minden református oktatási intézménynek rendelkeznie kell helyi tantervvel, a bevezetéshez kapcsolódó, RPI támogató szakvéleménnyel. Az is egyértelmű, hogy a hivatalos tankönyvjegyzékben szereplő taneszközök használatát írja elő a törvény. A gyakorlatban azonban csak a visszajelző intézmények 63%-ában történik minden az előírtaknak megfelelően és 25%-ban pedig részlegesen (itt támogató szakvéleményt nem kértek még az RPI-től). A megadott információk alapján a többi helyen vagy nincs semmilyen helyi tanterv, vagy pedig 2012 előtti hittan kerettantervhez kapcsolódik a helyi tanterv és nem történt meg a szükséges javítások elvégzése.

Tehát a 2017-es adatok alapján 4 év alatt a visszajelző intézmények 88%-a állt át az új kerettantervre és kapcsolódó taneszközökre. Hasonló adatokat mutat az a válaszsor is, melyben arra kérdeztünk rá, hogy milyen tankönyvcsaládot használnak az intézmények. 71% használja az RPI új anyagait, 14% még kiegészítésként a régit (ezt megjegyzésben fel is tüntették). Az intézmények 15%-a vagy nem használ semmilyen tankönyvet és munkafüzetet vagy nem református kiadványt használ. A visszajelzések alapján a más felekezeti segédletet használók az evangélikus középiskolai hittankönyvsorozat néhány tagját veszik elő az órákon kiegészítésként.

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy milyen eszközökből tanítanak a vallásstanárok a református középiskolákban. Az eredmények azt mutatják, hogy az összes intézményben a diákok kezébe adják hittanórán a Szentírást. Érdekes ugyanakkor, hogy bár van könyvük a tanulóknak, de füzetre a továbbiakban is szükség van. A tanári és egyéb digitális segédletek használata azt mutatja, hogy az általunk készített anyagokat hasznosnak találják a kollegák. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy pontosan milyen munkafüzetet használ az intézmények 56%-a. A jelenlegi középiskolai rendszerben nincs munkafüzet a középiskolások számára – ezt a digitális feladatbankban online elkészíthető vagy nyomtatható feladatlapok váltják ki folyamatosan. Valószínűleg a korábbi tantervhez készült munkafüzetet és az evangélikus hittankönyvcsalád munkafüzeit használják a vallásstanárok. Mivel a kérdőívfelvétel időszakában a középiskolai modulokhoz viszonylag kevés feladat volt még elérhető a feladatbankban, így ott teljesen indokolható és érthető a viszonylag alacsony szám. Az első kérdőív óta (ahogyan a korábban közölt táblázatban is látható) az online feladatbankban megnövekedett a középiskola számára elérhető feladatok száma. Remélem, hogy egy következő elemzésnél már jóval nagyobb lesz a felhasználók aránya. Annál is inkább, mert az egyéb alternatívához általában digitális felületeket soroltak fel a válaszadók, pl. Kahoot, Prezi, stb. Úgy tűnik, hogy az érdeklődés egyre inkább a hittanórán is felhasználható IKT eszközök felé tolódik át. Ezt mutatja az is, hogy a 2017-es kérdőívben a RPI katechetikai tevékenységek hasznosságának és szükségességének megítélésében a digitálisan elérhető tanári segédletek és egyéb IKT anyagok fejlesztése az 5 pontból 4-et kapott. A részletes visszajelzések alapján az RPI középiskolai taneszközök minőségét 5 fokozatú skálán 4.5-re értékelték a válaszadók. Folyamatosan monitorozzuk

a taneszközöket és ehhez igazítjuk a fejlesztés irányait. A 2019-es kérdőívben rákérdeztünk az egyes modulok taníthatóságára, tanulhatóságára és használhatóságára is. A korábbihoz hasonló eredmények születtek. A nyomtatott és digitális taneszközök, hozzájuk kapcsolódó segédletek általában 3,64-4,61 közötti eredményt értek el. Átlagosan 4,27 lett ezek eredménye.

4.4. Képzési igények és szükségek¹⁶

Azt is vizsgáltuk a felmérésben, hogy miben tudjuk segíteni a középiskolai katechézist. Mire lenne szüksége a vallástanároknak? Meglepő, hogy a legmagasabb igény az adaptálható helyi tantervi mintákra van – melyek 2013 óta léteznek és elérhetők az RPI honlapján (4,5-re értékeli a fontosságát a szolgáltatás). Ezt követik szintén az adminisztrációt segítő adaptálható tanmenet minták (4,31-es értékelést kapott). Gyakorlati ötleteket, javaslatokat is várnak a kollegák. Az egyéb kategóriában, az írásos visszajelzések között megjelennek a jó gyakorlatok megosztásának lehetőségei, a pedagógusok lelkipozását segítő anyagok éppen úgy, mint a már létező segédletek további fejlesztése, digitális feladatbank bővítése (4,06-ra jelezték a fontosságát).

Rákérdeztünk a képzési igényekre is, mivel az önfejlődés területei sokat mondanak arról, hogy mi mindenben szeretnének formálódni a vallástanárok. Az eredmények azt mutatják, hogy elsősorban módszertani, illetve a hit fejlődésére vonatkozó képzésen vennének részt szívesen a kollegák. Különösen nagy arányban jelezték vissza a vallástanárok, hogy lehetőleg ingyenes képzéseken tudnak/szeretnének részt venni. Éppen úgy, mint ahogyan az intézmények 81%-a szívesen fogadna szaktanácsadást, személyes szakmai támogatást – abban az esetben, ha az nem kerül semmilyen költségébe az iskolának.

Az aktuális élethelyzetről árulkodnak még a szakmai napokhoz javasolt témák is, melyek a következők voltak:

- Módszertani ötlettár
- Kamaszok mentálhigiénés problémái
- Serdülők kérdései és ezekre adható válaszok
- Mai ifjúsághoz alkalmazkodó, hatékony tanulási módszerek
- Hátrányos helyzetű diákok hittanoktatása
- Hittanoktatás a szakképzésben
- Áhítatok és csendes napok, ötlettárak
- Lelkipozozás kérdései
- Iskolai hitélet kialakítása új vagy átvett intézmény esetén
- Tapasztalatcserék
- Gyászfeldolgozás
- Z generáció hitre nevelése
- Valláskárosultság megelőzése, elkerülése
- Tanmenet és helyi tanterv készítés 8 évfolyamos gimnáziumok számára

- Digitális feladatbank használata
- Az egyházi kötődéssel nem rendelkező diákok/pedagógusok megszólításának lehetőségei
- Fogyatékkal élő tanulók katechézisének kérdései

4.5. Merre tovább? Kihívások és lehetőségek

A felmérések, személyes egyeztetések, illetve a 2018-ban tartott vallástanár találkozói azt mutatják, hogy bőségesen van még fejlesztési lehetőség, illetve a kollegák számos területen számítanak a segítségünkre. Ezek közül a következőket látom a következő 5 évben tervezhetőnek és megvalósíthatónak – ha a megfelelő anyagi és személyi erőforrások a rendelkezésünkre állnak:

- *A szakmai kapcsolatok további építése* – mind az RPI munkatársak és a vallástanár közösség között, mind a vallástanár közösségen belül. Ennek keretében évente egy alkalommal országos vallástanár találkozót tartunk, ahol lehetőség adódik a *jó gyakorlatok megosztására is*.
- *Református iskolalelkészek szolgálatának támogatása, megerősítése*. Ennek része az iskolalelkészi feladatok közös végiggondolása és ehhez megvalósításához a megfelelő pedagógiai-szakmai segítség nyújtása.
- A középiskolai hittanoktatásban is egyre hangsúlyosabbá válik a Z és Y generációs kihívások felismerése és az azokra való reagálás. Ehhez kapcsolódóan a *digitális taneszköz fejlesztés megerősítésével* szeretnénk segíteni a vallástanárok munkáját. Ennek része az online feladatbankban a modulokhoz további feladatok készítése és feltöltése, a modulokhoz tanári segédletek, ötlettárak, PPT anyagok és egyéb IKT segédletek készítése. Illetve a képzésekben módszertani tanácsadás, IKT eszközök használatának bemutatása szintén helyet kap. Új digitális applikáció fejlesztésével is segíteni szeretnénk a középiskolai katechézist (is). A digitális feladatbank mellett új elemként jelenik meg az *RPI Játéktár 2019* szeptemberétől. Ez mobil applikációként és számítógépes változatban is használható lesz. Olyan (ingyenes) digitális gyűjteményként bocsátjuk rendelkezésre, melyben az órákhoz, gyermek- és ifjúsági alkalmakhoz egyaránt találhatnak az érdeklődők ötleteket a csapatépítő játékokon át a memóriafejlesztő, ismétlő, összefoglaló játékokig egyaránt.
- *A vallástanárok/iskolalelkészek segítése* szakmai anyagokkal, ötlettárakkal, jó gyakorlatokkal a következő témakörökben:
 - a református iskolai hitélet szervezése,
 - református szemléletmód megerősítése,
 - református hittan érettségire való felkészítés,
 - lelkigondozás és személyes kapcsolat a diákokkal és intézményi pedagógusokkal,
 - hitéleti alkalmak szervezése az iskolákban,
 - egyéb, igényként jelzett területeken.
- Lehetőség szerint *ingyenes szaktanácsadási lehetőségek* biztosítása az igényelt területeken, intézményenként, előzetes egyeztetés alapján.

- *Speciális területek feltérképezése és a hozzájuk kapcsolódó igények alapján* segédletek, ötletárak, gyűjtemények rendelkezésre bocsátása – fórumok szervezése. Pl. pszichopedagógiai kihívások, tanulásban akadályozott tanulók katechézise, hátrányos helyzetű tanulók katechetikai lehetőségei, stb.

Jelen tanulmányban nem volt lehetőség a 2019-ben végzett kérdőíves felmérés minden következtetését részletezni. Az érdeklődők további információkat találhatnak a témáról az RPI oldalán a dokumentumok között (Katechetikai partneri elégedettségmérés és igényfelmérés, 2019) címen.

5. A DIÁKOK SZEMÉVEL

2019 januárjában egy új kezdeményezés részeként készítettünk egy középiskolásoknak szánt kérdőívet. Ezt az SDG-vel együttműködve, mind az általunk ismert fórumokon, mind az ő listáikon eljuttattuk a 9-12. évfolyamos tanulókhoz. 181 fő, református oktatási intézményben tanuló diák válaszolta meg a 26 kérdéses, online kérdéssort. A válaszadók nagyrészt arányosan oszlottak meg a 9-12. évfolyamok között. A teljes kiértékelés sajnos meghaladja a jelenlegi kereteket, de néhány, jelen témához kapcsolódó tapasztalatot szeretnék megosztani az alábbiakban.¹⁷

5.1. Református egyházközséggel való kapcsolat

Református iskolába járó tanulók töltötték ki a kérdőíveket, így nem véletlen, hogy igen magas arányban (98,3 %) azt jelezték vissza, hogy hittanórára járnak. (A fennmaradó 1,7% esetében kíváncsi lennék, hogy az iskolai kötelező órát hol töltik.) Sokkal meglepőbb adatot kaptunk arra, hogy van-e kapcsolatuk a lakóhely szerint illetékes vagy bármely más református gyülekezettel. Ezek alapján az egyházi iskolába járó diákok 33%-a tartja a kapcsolatot akár helyi, akár távolabb lévő református egyházközséggel. Nagy arányban vannak azok a tanulók (67%), akik nem állnak a reformátussággal kapcsolatban, 11% pedig más felekezettel ápolja a hitkapcsolatát. Az egyéb felekezetek között az evangélikus, katolikus, baptista testvérek közösségei jelennek meg. Egy diák írta ezen kívül azt, hogy ő nem hisz Istenben és semmilyen gyülekezetbe nem jár, illetve egy tanuló a Golgota gyülekezet istentiszteleteit látogatja.

A református egyházközségbe járók szöveges válaszaiban is vegyes érzések tükröződnek. Vannak, akik nagyon pozitívan nyilatkoznak a gyülekezeti közösségről, a családi, szeretetteljes légkörről. Lelki megnyugvást élnek át a gyülekezetben, jól érzik magukat az ifjúsági órákon, melyeket interaktívnak és jónak tartanak. Sőt, szívesen vesznek részt az istentiszteleteken kívül más gyülekezeti alkalmakon is. Ilyenek a kirándulások, közösségi találkozók. Vannak olyan tanulók, akik egyedül, mások a családjaikkal járnak az alkalmakra. Az „igen” választ adók közül szeretnék néhány biztató mondatot idézni:

- „Jó a gyülekezettel való kapcsolatom, mert a lelkéssel is jó kapcsolatot ápolok.”
- „Olyan számomra, mint egy második család.”
- „Annyira jó a közösség, segítőkészek és nagyon barátságosak, figyelmesek.”
- „A hitemet erősíti. Jó érzéssel tölt el, hogy Istennel valamilyen úton kapcsolatba léphetek és tudom, hogy meghallgat engem és vigyáz rám.”
- „A kapcsolatom velük nagyon jó, rendszerint látogatom a rétegalkalmakat és istentiszteleteket, valamint a lelkészekkel és a gyülekezettel is jó kapcsolatot ápolok. Így csodásan érzem magam. Otthon. ☺”
- „Fontosnak tartom a vasárnapi istentiszteleteket, ifiket és a gyülekezetben való tevékenykedést, hívő barátokkal való kapcsolatfenntartást. Örülök, hogy van egy közösség, ahol megélhetem a hitemet.”
- Érdekes színfoltja a válaszoknak, hogy néhányan bár azt jelölték be, hogy van kapcsolatuk a helyi gyülekezettel és járnak istentiszteletre, mégis negatívan élék ezt meg. Két gondolatot szeretnék ezzel kapcsolatban idézni:
- „Kapcsolatom az egyházközséggel kimerül az alkalmankénti templomjárásból valamint a tagságomból. Úgy gondolom, hogy inkább közömbösnek nevezhető a kapcsolat, mintsem virágzó.”
- „Igazából az iskola miatt rendszeresen járok a templomba, de a lelkész úr nagyon unszimpatikus. Nem tudom komolyan venni, például múltkor az Árkádot írta le a Sátán templomaként. Folyamatosan a számunkra megszokott dolgokat tünteti fel rossz dologként, amivel teljesen kiírtja a többi diákból a vallásosságra való hajlam legkisebb csíráját is. Nem Istenről kéne szólnia az istentiszteleteknek és a Bibliáról? Ez elszomorító számomra, de lehet, hogy rosszul látom a dolgokat, azonban nekem ez az egész így jön le. Ráadásul a diákoknak kötelező a konfirmálás, nem nekünk kéne eldöntenünk, hogy akarunk-e a közösség része lenni?”

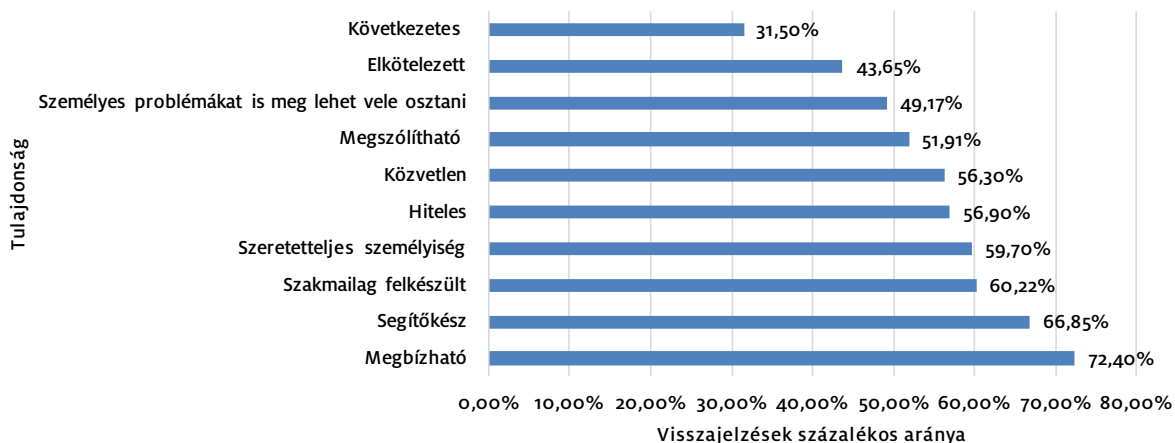
A kép úgy teljes azonban, ha a nemleges választ adókat is megnézzük. Ők többnyire nem indokolták azt, hogy miért nem járnak református gyülekezetbe. Akik igen, azok többnyire arra hivatkoztak, hogy elég számukra az iskolai hittanóra és istentisztelet, illetve nincs idejük a tanulás vagy más elfoglaltság miatt a gyülekezeti közösségre. Többen hiányolják a kortársakat az egyházközségből és emiatt nem vesznek részt istentiszteleteken és más alkalmon. Vannak, akik nem tartják a lelkipásztort szimpatikusnak és az istentisztelet unalmas a számukra. Néhány tanuló azt írja, hogy a családjuk sem vallásos és ezért nem tartják szükségesnek a gyülekezeti kapcsolat ápolását. Néhány esetben nagyon kemény kritikák is olvashatóak, melyek a hitelesség, diákokhoz való kapcsolópontok megtalálása témáit érintik.

5.2. A lelkipásztor és a vallástanár legfontosabb tulajdonságai

A felmérés során arra is kíváncsiak voltunk, hogy mit gondolnak a serdülők a vallástanárról és a lelkipásztorról. Melyek a legfontosabb tulajdonságok, amelyeket kiemelnek, ha rájuk gondolnak? Néhány válaszlehetőséget előre megadtunk, amelyek közül bármennyit lehetett választani. Illetve írhattak önálló gondolatokat is a diákok.

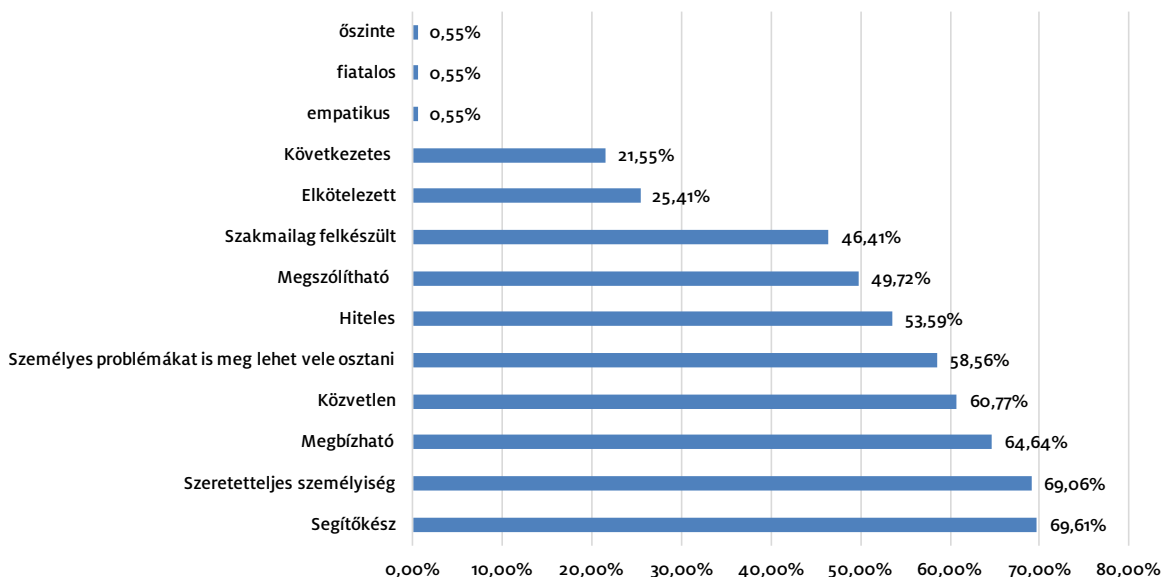
A lelkipásztor vonatkozásában a megbízhatóság, segítőkészség és szakmai felkészültség kerültek a dobogóra. (Bár a középmezőnyben nagyon szoros volt a sorrend, ahogyan az alábbi diagram is mutatja.)

Mit várnak a középiskolások egy lelkipásztortól?

A vallásanárok vonatkozásában olyan elemek is megjelentek, amelyeket a fiatalok maguk javasoltak. 1-1 gondolatként, de kiemelték azt, hogy a vallásanár legyen őszinte, fiatalos és empatikus. Az általunk előre megadottak közül az első 3 helyre a következő tulajdonságok kerültek a visszajelzések alapján: segítőkész, szeretetteljes személyiség, megbízható. Legkevésbé ezek közül fontosnak az elkötelezettséget és a következetességet tartották a tanulók.

Milyen a jó vallásanár?

Azt is megkérdeztük a diákoktól, hogy a jelenlegi tapasztalataik alapján személyes kérdéseikkel, problémáikkal megkeresik-e, megkeresnék-e az iskolalelkészt, vagy a vallás tanárt. A válaszadóknak alig a fele (összesen 51,38 %) mondta azt, hogy van már jó tapasztalata és ezért szívesen menne személyes kérdéseivel hozzájuk, vagy pedig még nem volt rá szüksége, de megtenné. Elgondolkodtató a nem válaszok nagy aránya és a hozzá kapcsolt indoklások. A diákok majdnem 49 %-a nem bízik a vallás tanárában/iskolalelkészében vagy éppen rossz tapasztalatai vannak személyes élethelyzetek megosztása esetén. Az egyéb indokok közül néhányat szeretnék kiemelni:

- *„Nem szívesen nyílok meg mások előtt.”*
- *„Megoldom egyedül a problémám.”*
- *„Nem, mert csak egy tanárom és nincs vele kapcsolatom.”*
- *„Nem, mert az nem rájuk tartozik.”*
- *„Nem, mert arra ott a pszichológus.”*
- *„Nem, mert mostanában már nem elég hitelesek.”*
- *„Nem, mert nem érzem azt, hogyha esetleg megkérdőjelezném a vallást, akkor lehetne rendszeresen vele kommunikálni. Sokkal inkább leszidna.”*

5.3. Amit a diákok a hitről gondolnak

Mindezekről függetlenül a kérdőívet kitöltő diákok 87,8%-a fontosnak tartja a hitet. A fennmaradó 12,2%-hoz tartozók többsége sem zárkózik el mereven. Vagy arról írnak, hogy nem gondolkodtak még a hit kérdéséről, vagy nem tartják fontosnak, vagy éppen közömbösek a téma iránt. Sokkal mélyebbek és kifejezőbbek az igen válaszok. Sajnos a terjedelmi korlátok miatt nincs arra lehetőség, hogy mindet idézzem. Néhányat szeretnék csak kiemelni.

A hit...

- *„Fontos mindenki életében, mert van mibe kapaszkodni.”*
- *„Az Istenre figyelés képessége.”*
- *„Segít, hogy boldogok lehessünk és soha ne érezzük magunkat egyedül. Segít a jó útra térni.”*
- *„Mindenkinek saját döntése, hogy mit gondol, hogyan éli az életét. Én általános iskolában is vallásos oktatást kaptam. Rendszeresen jártam templomba. Ezzel nemcsak szokássá vált, hanem meg is szerettem, mert kellemes időtöltés Istennel ápolni a kapcsolatunkat. Emellett minden problémám megszűnik olyankor. A hit egyfajta segítség az életünkben, mert a legsötétebb óráinkban is tudhatjuk, hogy van, aki megsegít és meghallgat, és hogy nem vagyunk egyedül, mert az Úrhoz bármikor fordulhatunk.”*
- *„Reményt és értékrendet ad. És egy biztos pontot, hogy az életem egy biztos kézben van.”*
- *„A hit szebbé teszi az életünket.”*

A visszajelzésekből az is kiderül, hogy a fiatalok 40%-a nem akar semmilyen hittel kapcsolatos dolgot olvasni, illetve arról hallani. Ha mégis érdeklődnének, akkor, akkor a hit és a vallás témakörén belül a következőkről hallanának/olvasnának szívesen: élet és

halál kérdései (45,86%), párválasztás-szerelem (18,78%), barátság (16,02 %), tanulás (10,05%), egyéb (8,29%).

Ugyanezt, illetve a korosztály tipikus sajátosságait tükrözik egy későbbi kérdésre adott válaszok. Ezek szerint a fiatalok 77,9% szerint életkérdésekről, az őket közvetlenül érintő és érdeklő témákról beszélnek a hittanórákon legszívesebben, míg a 2. helyen 29,3%-kal a tematikus filmek megtekintése és azokról való beszélgetés, a 3. helyen a bibliai történetek feldolgozása (23,2%) szerepelt.

Összegzésként két gondolatot szeretnék hangsúlyozni. Az egyik, hogy sokféle elvárással, kihívással szembesülünk vallástanárként, iskolalelkészként a református oktatási rendszerben (is). Ahogyan azt eddig is tudtuk a korosztályról, a visszajelzések is megerősítik, hogy a kamasz attól tanul, akit megismer és akit hitelesnek tart. Nagy lehetőségünk van arra, hogy a jövő nemzedéke elé élhessük Isten Igéjét és a saját példánkon keresztül is megmutassuk, hogy mit jelent(het) a 21. században Krisztus követőjének lenni. Ehhez nyitott szemmel kell járnunk: reagálni a kihívásokra, megragadni a lehetőségeket. A másik gondolatom pedig a fejlődési lehetőségekhez kapcsolódik. Még van mit tennünk és van hová fejlődnünk: akár az RPI keretein belül, pedagógiai-szakmai szolgáltatóként – de vallástanárként, iskolalelkészként is. Ehhez pedig Isten Igéje adjon nekünk bátorítást: *„Ezért, szeretett testvéreim, legyetek szilárdak, rendíthetetlenek, buzgólkodjatok mindenkor az Úr munkájában, hiszen tudjátok, hogy fáradozásotok nem hiábavaló az Úrban.”* 1Kor 15,58¹⁸

¹ Az MRE Zsinat Oktatási Iroda által megadott adatok alapján és az RPI 2018. évre vonatkozó szakmai beszámolójában található adatok alapján. (4-6. o.) Forrás: <http://refpedi.hu/content/szab%C3%A1lyzatok>

² 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről. Forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100190.TV> (Letöltés: 2019.03.25.)

³ 2016. évi I. törvény a református hittanoktatásról. Forrás: http://www.reformatus.hu/data/documents/2016/06/08/2007_evi_II_2016.I_HITTAN.pdf (Letöltés: 2019.03.25.)

⁴ Zs.-243/2012.11.16. Zsinati határozat az új református hittanoktatási szabályrendelet tárgyában. In: Református Egyház Elektronikus Közlönye, 2012. II. évfolyam 9. szám. 176-178. o. https://www.reformatus.hu/data/documents/2013/01/15/eRE_K%C3%B6z%C3%B6ny_20121221_1.pdf (Letöltés: 2019.03.25.)

⁵ A 2018/2019. tanévre vonatkozó tankönyvlista innen letölthető: http://refpedi.hu/hatteranyagok/Tankonyvjegyzek%202018_2019.pdf (Letöltés: 2019.03.25.)

⁶ https://www.oktatas.hu/köznevelés/erettsegi/erettsegi_vizsgataryak – református hittan. www.refpedi.hu/content/közepiskola/erettsegi segédletek (Letöltés: 2019.03.25.)

⁷ A kerettanterv impresszum oldalán név szerint megtalálhatóak mindazok, akik hosszabb ideig vettek részt akár az általános iskolai, akár a középiskolai munkacsoport tevékenységében.

⁸ Kerettanterv 9-12, 2012, 9-10.

⁹ RPI honlap: www.refpedi.hu

¹⁰ 2014. január óta az RPI kiadói joga megszűnt. Az RPI szakmailag készíti a taneszközöket, de a nyomdai feladatokat és a terjesztést a Kálvin Kiadó végzi. A határidők így több oldalról jelennek meg a szakmai munkánk során.

¹¹ Feladatbank elérhetősége: <http://rpi-feladatbank.reformatus.hu/#/login>

¹² Bánné Mészáros Anikó – Dr. Szászi Andrea: *RPI partneri elégedettségmérés katechetikai tevékenységről*, RPI kéziratos, 2018; Bánné Mészáros Anikó – Dr. Szászi Andrea: *RPI partneri elégedettségmérés egyházi iskolák számára katechetikai területekről*, RPI kéziratos, 2019.

¹³ Bánné M. A. – Dr. Sz. A.: *RPI partneri*, 2018.; Bánné M. A. – Dr. Sz. A.: *RPI partneri*, 2019.

¹⁴ Bánné M. A. – Dr. Sz. A.: *RPI partneri*, 2019.

¹⁵ Bánné M. A. – Dr. Sz. A.: *RPI partneri*, 2018.

¹⁶ Bánné M. A. – Dr. Sz. A.: *RPI partneri*, 2018.

¹⁷ Forrás: Bánné Mészáros Anikó – Dr. Szászi Andrea: RPI által, SDG közreműködésével készített középiskolások számára készített kérdőív, iskolai református hittan tantárgy oktatásával kapcsolatban, RPI kéziratos, 2019.

¹⁸ RUF, www.abibliamindenkie.hu